

Socijalni kapital i socijalno preduzetništvo u kontekstu održivog razvoja

Social capital and social entrepreneurship in the context of sustainable development

Vladimir Mitrović^{1}, Željko Dević², Ivana Mitrović³*

¹Državna revizorska institucija, Makenzijeva 41, Beograd, Srbija /
State Audit Institution, Makenzijeva 41, Belgrade, Serbia

²Visoka škola strukovnih studija Peć u Leposaviću, Dositeja Obradovića bb, Srbija /
College of Vocational Studies Peja in Leposavic, Dositeja Obradovica bb, Serbia

³Privredni sud u Beogradu, Masarikova 2, Beograd, Srbija /
Commercial Court in Belgrade, Masarikova 2, Belgrade, Serbia

*Autor za prepisku / Corresponding author

Rad primljen / Received: 23.09.2023, Rad prihvaćen / Accepted: 28.10.2023.

Sažetak: Cilj rada je da se razmotri da li socijalni kapital a u tom kontekstu socijalno preduzetništvo na osnovu njihove specifičnosti, prednosti i ograničenja mogu da predstavljaju značajnu održivu razvojnu mogućnost za Republiku Srbiju, odnosno da u okviru njene politike održivog razvoja budu značajni elementi kod valorizacije ciljeva održivog razvoja. Ključna hipoteza u ovom radu je: Ako razvijeni socijalni kapital i socijalno preduzetništvo, predstavljaju mogućnost za održivi razvoj Republike Srbije, veću konkurentnost privrede, otvaranje novih radnih mesta, kao i doprinos manjem zagađenju životne sredine i očvanju prirodnih resursa, što građanima omogućuje bolji kvalitet života i sigurniju budućnost, onda razvoj socijalnog kapitala i socijalnog preduzetništva treba institucionalno podržavati.

Ključne reči: održivi razvoj, socijalni kapital, socijalno preduzetništvo, podsticaji.

Abstract: Apstract: The aim of the work is to consider whether social capital and, in that context, social entrepreneurship, based on their specificity, advantages and limitations, can represent a significant sustainable development opportunity for the Republic of Serbia, that is, within its sustainable development policy, they can be significant elements in the valorization of sustainable development goals. The key hypothesis in this work is: If developed social capital and social entrepreneurship represent an opportunity for the sustainable development of the Republic of Serbia, greater competitiveness of the economy, the creation of new jobs, as well as a contribution to less environmental pollution and the preservation of natural resources, which enables citizens to have a better quality of life and a more secure future, then the development of social capital and social entrepreneurship should be institutionally supported.

Keywords: sustainable development, social capital, social entrepreneurship, incentives.

¹orcid.org/0000-0002-5332-6819, e-mail: vladam338@gmail.com

²orcid.org/0000-0001-8989-0094, e-mail: zeljkodv@gmail.com

³orcid.org/0000-0002-5913-9520, e-mail: ivana.mitrovic011@gmail.com

UVOD / INTRODUCTION

Koncept održivog razvoja (sustainable development) podrazumeva proces prema postizanju ravnoteže između privrednih, socijalnih i ekoloških zahteva kako bi se osiguralo „zadovoljenje potreba sadašnje generacije bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“. Od 1987. godine kada je na ovaj način definisan u Izveštaju Svetske komisije za okolinu i razvoj, kojom je predsedavala Gro Harlem Brundtland, pa do današnjeg dana koncept održivog razvoja je postao jedan od ključnih elemenata u formiranju i sprovođenju razvojnih politika u svetu, odnosno postao je široko prihvaćen kao uslov opstanka i napretka čovečanstva.

Istorijsko iskustvo razvoja i napretka je pokazalo da, dugoročno gledano, nije moguć nekontrolisan rast ako ni zbog čega drugog, a ono zbog ograničenosti prirodnih resursa. Da bi došlo do optimalnog korišćenja resursa neophodno je integralno delovanje kako tehnološkog, ekonomskog tako i socijalnog razvoja, usklađenog sa potrebama zaštite i unapređenja životne sredine. Ekološki, ekonomski i socijalni problem isprepleteni su tako da samo koristeći postulate održivog razvoja možemo doprineti njihovom rešavanju. Ipak, ne smemo da zaboravimo da se velika pažnja mora da pokloni ekonomskoj i socijalnoj funkciji. Krajnji cilj je uvek usmeren ka razvoju individue, društva i čovečanstva u celini, pa je tako uloga socijalnog razvoja nezamenjiva (Incentar, 2017).

U dvadesetom veku postizanje ovakvog društvenog konsenzusa na globalnom nivou bilo je gotovo nezamislivo, jer je taj vek period procvata neoliberalne ekonomije i ideja o maksimizaciji profita, ekonomskom rastu zasnovanom na ekonomiji obima, eksploataciji ljudskog kapitala i prirodnih resursa, smanjenju proizvodnih troškova najviše na uštrb radničkih prava i životne sredine. Svest o negativnim posledicama ovakvog razdoblja vladavine neoliberalne ekonomije razvila se pod pretnjom sve većeg siromaštva, socijalne i ekonomske nejednakosti, društvenih sukoba, ekstremnih klimatskih promena i uništenja životne sredine. Danas se prihvata održivi razvoj i činjenica da se mora ulagati u ekološki čistu proizvodnju i proizvode, uz očuvanje životne sredine. Društveno odgovorno poslovanje je jako bitno za održivi razvoj

Kad je reč o Republici Srbiji njen ključni razvojni izazov je što je samo mali deo privrede koja je izgrađena tokom socijalizma zaista transformisan u novu, modernu privredu, i ona zapošljava veoma mali deo ukupnog stanovništva. Da bi dostigla evropski prosek u nivou aktivnosti i zaposlenosti na dostojanstvenim radnim mestima, Republika Srbija bi morala da udvostruči današnji broj formalnih

radnih mesta u privatnom sektoru (i to podrazumeva da su sva formalna radna mesta u Srbiji „dostojanstvena“, a nisu). Podizanje zaposlenosti do normalnih nivoa imalo bi velikog efekta na smanjenje nejednakosti i siromaštva, verovatno do nešto bolje vrednosti od evropskih proseka, gde bi i trebalo da se nađu s obzirom na srpsku socijalističku prošlost. Ovako, stope siromaštva i nejednakosti u Republici Srbiji su među najvišim u Evropi (CEVES, 2018).

Jedan od ključnih izazova koji nova privreda treba da prevaziđe jeste potreba za integrisanjem i saradnjom. Kako stvari stoje, srpske kompanije, iako male, najčešće se same hvataju u koštac s globalnim tržištima. Ekonomski rast može biti raširen i ubrzan, naročito u ruralnim predelima, oslanjanjem na „zelene“ tehnologije, kao i razvijanjem „zelene“ privrede, tj. ekonomskih aktivnosti koje unapređuju životnu sredinu. Takav rast podrazumeva usklađenje gazdovanje nemineralnim prirodnim resursima, pogotovo u oblasti ekološkog i zdravstvenog turizma, proizvodnje obnovljive energije, i održive poljoprivrede. Ozbiljan izazov jeste i veoma neefikasno gazdovanje nacionalnim resursima, pogotovo u energetskom sektoru. Republika Srbija reciklira samo 34% otpada koji generiše (ne računajući mineralni otpad), manje od bilo koje zemlje Evropske unije, u kojoj je prosek 75%. Energetski intenzitet Republike Srbije je dvostruko veći od proseka Evropske unije, iako nema naročito velike teške industrije. Republika Srbija nema strategiju za period kada rezerve fosilnih goriva na koje se trenutno oslanja budu iscrpljene a on će verovatno nastupiti ubrzo nakon 2030. godine (CEVES, 2018).

Socijalni kapital je višeznačan pojam kroz koji se prelamaju filozofski, pravni, ekonomski i drugi društveni interesi. Reč je o pojmu koji podrazumeva brigu o javnom interesu i služenje zajednici, odnosno rad za opšte dobro (Ćirić, Manojlović, 2017). Socijalni kapital je na prvom mestu, vlasništvo svih aktera u socijalnoj mreži, tako da nijedan nema ekskluzivno vlasništvo nad njim (Mitrović, 2019; Mitrović i dr., 2023; Gajić, 2014). O različitim aspektima socijalnog kapitala videti npr. (Golubović, 2008; Mirković, 2019; Mitrović, 2019; Mitrović, Mitrović, 2019).

Koncept održivog razvoja u srži predstavlja ideju o postizanju razvoja koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe. Zapravo, ceo koncept počiva na dva ključna pojma: potrebe ljudi, naročito potrebe ljudi u nepovoljnijem socio-ekonomskom položaju, kojima treba dati prioritet, kao i sposobnost države i drugih aktera da zadovolje sadašnje i buduće potrebe uz delovanje koje je apsolutno ograničeno neophodnošću očuvanja životne sredine. Principi i vrednosti koncepta počivaju na dugoročnom razvoju, prevazilaženju sebičnih

interesa, zarad drugih, pošteno i etično ponašanje i prema društvu i prema prirodi.

Ideja socijalnog preduzetništva upravo promovise odricanje od nepotrebne akumulacije kapitala za zadovoljenje ličnih interesa i stavlja profit i kapital u funkciju rešavanja društvenih problema. Socijalna preduzeća praktikuju model poslovanja koji se temelji na vrednostima kao što su aktivno uključivanje socijalnih partnera, zaštita socijalnih ciljeva i sprovođenje socijalne misije, primena principa solidarnosti i odgovornosti i prema društvu i prema životnoj sredini, kombinovanje interesa članova i korisnika preduzeća sa opštim interesom, demokratski pristup razvoju ljudskih resursa i preduzeća, dobrovoljno i aktivno članstvo, autonomija i nezavisnost u upravljanju u odnosu na javne vlasti i na kraju, reinvestiranje profita u programe za pomoć zajednici u kojoj deluju na različite načine: radna integracija, obuke i edukacije, pomoć i podrška depriviranim područjima, osetljivim i marginalizovanim grupama i drugi načini ostvarivanja pozitivnog uticaja u zajednici. Vrednosti koje promovise socijalno preduzetništvo upravo su u skladu sa osnovnom idejom koncepta održivog razvoja: održivi rast uz socijalnu inkluziju i iskorenjivanje nejednakosti i očuvanje životne sredine.

U tom smislu razvoj socijalne ekonomije jedan je od prioriteta sve većeg broja evropskih zemalja koje to posmatraju kao izbalansiran model u kome ekonomski rast ne ugrožava životnu sredinu, a istovremeno utiče na društveni razvoj. Socijalno preduzetništvo je posebno po tome što se bavi primenom praktičnih, inovativnih i održivih pristupa ostvarivanju koristi društva generalno, s naglaskom na marginalizovane i siromašne društvene grupe. Socijalno preduzetništvo svoj proizvod ili uslugu plasira na tržište i ostvaruje profit, ali ono po čemu se razlikuje jeste način na koji taj profit koristi. Naime, ostvareni profit ne služi za uvećanje imovine vlasnika, već se reinvestira u razvoj kapaciteta samog preduzeća ili javni interes. Na taj način, ceo proces postaje koristan za socijalno preduzeće i za zajednicu (Drašković, Lojpur, 2014).

Akteri socijalnog preduzetništva poslednjih godina postaju prepoznatljivi kao socijalni preduzetnici koji na održivi način vode svoja preduzeća u korist radnika i lokalne zajednice. Socijalni preduzetnici prepoznaju društvene probleme i pronalaze inovativne načine za ostvarivanje pozitivnih promena, kao što su: otvaranje novih radnih mesta, zapošljavanje ljudi koji teže dolaze do posla, obrazovanje, zadovoljavanje zdravstvenih i kulturnih potreba, javnih usluga, očuvanja životne sredine. U mnogim zemljama socijalno preduzetništvo je dokazalo svoju održivost i isplativost. Da je ono pravi pristup, potvrđuje činjenica da se u razvijenim zemljama i do

10% BDP-a ostvaruje od ovog oblika poslovanja. Takođe, na nivou EU ove organizacije čine blizu 10 procenata svih malih i srednjih preduzeća (Stamenović, 2019). Verovatno je zato Evropska komisija ovaj model poslovanja prepoznala kao biznis model 21. veka.

Socijalno preduzetništvo kao poslovni model može biti dobar način za ostvarivanje stabilnog izvora finansiranja nevladinih organizacija koje žele manju zavisnost od donatora i dugoročnu održivost svojih programa. Podsticanje socijalnog preduzetništva odvija se različitim subvencijama i posredstvom pomoći u administraciji i menadžmentu. Socijalno preduzeće polovinu sredstava od ostvarene dobiti nakon oporezivanja može da reinvestira u dalje poslovanje, a drugu polovinu upućuje u budžetski fond za podsticaj daljeg razvoja socijalnog preduzetništva. Dalje, veoma je značajna priprema za socijalno zapošljavanje, koje podrazumeva podizanje nivoa obrazovanja, sticanje potrebnih znanja i veština, podizanje svesti o društveno odgovornim aktivnostima, resocijalizaciji i dr. Za takva preduzeća, kao podsticaj, značajno je omogućiti i određene fiskalne olakšice, upravo zbog koristi za društvo koje ovakve organizacije imaju (kroz proces reinvestiranja). Konačno, značaj se ogleda u broju novoza-poslenih koji su postali korisni za zajednicu.

1. MATERIJALI I METODE / MATERIALS AND METHODS

Cilj ovog rada je da se razmotri da li socijalni kapital, a u tom kontekstu socijalno preduzetništvo na osnovu njegove specifičnosti, prednosti i ograničenja može da predstavlja značajnu održivu razvojnu mogućnost za Republiku Srbiju, odnosno da u okviru njene politike održivog razvoja bude značajan element kod valorizacije ciljeva održivog razvoja.

Ključna hipoteza u ovom radu je: Ako razvijeni socijalni kapital i socijalno preduzetništvo predstavljaju mogućnost za održivi razvoj Republike Srbije, veću konkurentnost privrede, otvaranje novih radnih mesta, kao i doprinos manjem zagađenju životne sredine i očuvanju prirodnih resursa, što građanima omogućuje bolji kvalitet života i sigurniju budućnost, onda razvoj socijalnog kapitala i socijalnog preduzetništva treba institucionalno podržavati.

Rezultati bi trebalo da daju doprinos objektivnijem sagledavanju i boljem razumevanju veze između socijalnog kapitala i kvaliteta socijalnog preduzetništva i da se istakne da je za postizanje boljih poslovnih perforansi samim tim i kvaliteta održivog razvoja socijalnog preduzetništva bitno da se izgradi poverenje, zalaganje za socijalne veze, norme reciprociteta i mogućnosti da ljudi koriste svoje resurse jedni za druge.

Rad je realizovan tehnikama metodologije naučnoistraživačkog rada. Metodologija korišćena u radu pojašnjava samu svrhu, strukturu i cilj rada. Nakon obrade i analize dostupnih podataka i stavova o održivom razvoju, socijalnom kapitalu i socijalnom preduzetništvu, izvršeno je povezivanje činjenica koje govore u korist njihovog razvoja. U posebnom delu rada primenom empirijskog istraživanja sprovedena je analiza socijalnih procesa u okviru socijalnog preduzetništva regiona jugoistočne Srbije i diskutovano je o rezultatima navedenog istraživanja. Glavni zaključci rada na temelju sprovedenog istraživanja izneseni su u zaključnom delu rada.

2. REZULTATI I DISKUSIJA / RESULTS AND DISCUSSIONS

2.1. Uzorak istraživanja / Sample research

Prva faza istraživanja bila je priprema upitnika. Drugi korak istraživanja bilo je identifikovanje subjekata socijalnog preduzetništava. U tom smislu istraživanje je zasnovano na analizi: 2 zadruge, 2 udruženja građana, 2 razvojne agencije, 2 fondacije, 2 udruženja građana, 2 preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom. U radu nisu dati nazivi subjekata socijalnog preduzetništva koji su učestvovali u istraživanju, radi zaštite privatnosti i poverljivosti podataka.

2.2. Rezultati istraživanja / Research results

U okviru grupe pitanja *Ocena kvaliteta veza i inteziteta saradnje među zaposlenima u subjektu socijalnog preduzetništva* bilo je postavljeno pitanje: *Ocenite kvalitet veza i intenzitet saradnje među zaposlenima u subjektu socijalnog preduzetništva (preduzetnici, privredni subjekti, subjekti civilnog društva)?* Na ovo pitanje 75% subjekata socijalnog preduzetništva odgovorilo je da je saradnja dobrog kvaliteta, 25% menadžera klastera je odgovorilo da je saradnja lošeg kvaliteta.

Kakav je kvalitet veza i intezitet saradnje među zaposlenima u subj. soc. preduzetniš.

Na anketno pitanje: *Koliko se poštuju opšte-prihvaćena neformalna društvena pravila i konvencije u subjektu socijalnog preduzetništva?* 58% subjekata socijalnog preduzetništva odgovorilo je da se neformalna društvena pravila i konvencije dovoljno poštuju u subjektu socijalnog preduzetništva, a 42% subjekata socijalnog preduzetništva je odgo-

vorilo da se neformalna društvena pravila i konvencije nedovoljno poštuju.

Koliko se poštuju opšta društvena pravila i konvencije u subj. socijalnog preduzetništva

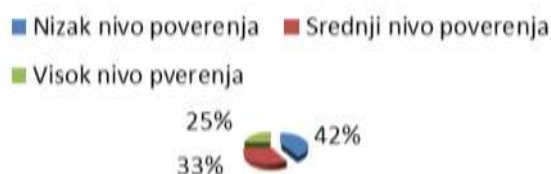
Dalje su ispitanici iskazali mišljenje o tome: *Koliko je razvijeno poverenje između zaposlenih u subjektu socijalnog preduzetništva?* 17% subjekata socijalnog preduzetništva je odgovorilo da postoji dovoljan nivo poverenja, odnosno ocena poverenja je 2 (dva), 33% subjekata socijalnog preduzetništva je odgovorilo da je prisutan srednji nivo poverenja, ocenivši ga sa 3 (tri), a 50% subjekata socijalnog preduzetništva je odgovorilo da postoji visok stepen poverenja i saradnje, što znači da je poverenje ocenjeno sa 5 (pet), na skali od jedan do pet.

Koliko je razvijeno poverenje između zaposlenih u subjektu socijalnog preduzetn.

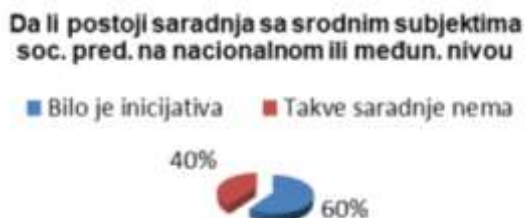
Autori rada su želeli da ispitaju i: *Koliko je razvijeno poverenje između subjekata socijalnog preduzetništva i državnih organa ili organa samouprave?* Na ovo pitanje, 50% subjekata socijalnog preduzetništva je odgovorilo da je nivo poverenja nizak, odnosno da je ocenjen sa 1 (jedan), 30% subjekata socijalnog preduzetništva je odgovorilo da je nivo poverenja i saradnje bio srednji, dajući mu ocenu 3 (tri), dok su ostali subjekti socijalnog preduzetništva, njih 20%, odgovorili da postoji visok stepen poverenja i saradnje, odnosno dali su ocenu 5 (pet).

Koliko je razvijeno poverenje između subj. socij. preduz. i državnih organa samouprave

Za potrebe analize, autori su postavili i pitanje: *Da li postoji saradnja sa srodnim subjektima socijalnog preduzetništva na nacionalnom ili međuregionalnom nivou (prekogranična saradnja)?* Na ovo

pitanje, 60% subjekata socijalnog preduzetništva je odgovorilo da je bilo inicijativa, 40% subjekata socijalnog preduzetništva je odgovorilo da takve saradnje nema.

2.3. Diskusija rezultata / Discussion of results

Potencijal socijalnog kapitala subjekti socijalnog preduzetništva regiona južne i istočne Srbije nisu dovoljno prepoznali. Iako jedan broj zaposlenih u subjektima socijalnog preduzetništva ističe da su kroz subjekt socijalnog preduzetništva naučili da zajednički obave posao sa drugim zaposlenima i da dele znanje i razmenjuju informacije, drugi deo zaposlenih u subjektu socijalnog preduzetništva uglavnom smatra da mreža ne predstavlja pravi izvor kvalitetnih informacija i znanja. U velikoj većini slučajeva subjekata socijalnog preduzetništva nedostaje institucionalno jezgro mreže koje bi predstavljalo stratešku ekspertsku podršku subjektu socijalnog preduzetništva. Jasna je činjenica da neformalne norme često mogu da funkcionišu kao dopuna zakonskih normi, ili čak kao zamena za njih. Međutim, kod subjekata socijalnog preduzetništva u regionu južne i istočne Srbije, kako pokazuje ovo istraživanje, nešto malo više od polovine subjekata socijalnog preduzetništva je odgovorilo da poštuju neformalna društvena pravila i konvencije. Postojanje poverenja u subjektu socijalnog preduzetništva u prvom redu podrazumeva da između zaposlenih u subjektu socijalnog preduzetništva postoji atmosfera otvorenosti i iskrenosti, da je saradnja utemeljena na zajedničkim osnovama. Međutim, poverenje je jedna od karakteristika subjekata socijalnog preduzetništva regiona južne i istočne Srbije koju je najteže razviti i na kojoj se najviše mora raditi. Ovo sa razlogom, jer su izraženi sukobi različitih grupa, nerazvijena poslovna kultura, odnosno prisutno je nedovoljno poverenje koje subjekti socijalnog preduzetništva ispoljavaju prema ovakvoj formi poslovanja. Neki subjekti socijalnog preduzetništva iskazuju nepoverenje prema poziciji socijalnog preduzetnika i ulozi koju ova pozicija ima u usmeravanju i pomaganju zaposlenima da se razviju kroz subjekt socijalnog preduzetništva. Nepoverenje od strane subjekata socijalnog preduzetništva ispoljava se i prema eksternim stakeholderima. Pri čemu sub-

jekti socijalnog preduzetništva iskazuju bojazan od pristupanja i obavezivanja koje će narušiti njihovu autonomiju i samostalnost u meri u kojoj oni to nisu spremni da dozvole, kao i bojazan od finansijskih izdataka kojima bi se finansirali poslovi/projekti, a da oni ne vide jasnu, nedvosmislenu vezu za poboljšanje svog biznisa. Prisutan je i problem sujete kod proizvođača nekih proizvoda. Nema dovoljno poverenja između proizvođača i trgovaca kao i između tržišnih aktera i države, tj. njenih institucija. Istraživanje pokazuje da nije dovoljno razvijeno ni poverenje između subjekata socijalnog preduzetništva i državnih organa, posebno sa regionalnim razvojnim agencijama, lokalnim samoupravama/gradovima, privrednim komorama, vladinim agencijama, finansijskim institucijama, fondovima i sl. Mada ima pokušaja da se ostvari saradnja sa srodnim subjektima socijalnog preduzetništva na nivou države odnosno međuregionalnom nivou, u većini slučajeva ta saradnja bila je samo deklarativnog karaktera.

3. PODSTICAJI I OGRANIČENJA RAZVOJU SUBJEKATA SOCIJALNOG PREDUZETNIŠTVA / INCENTIVES AND CONSTRAINTS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP ENTITIES

Subjekti socijalnog preduzetništva u Republici Srbiji poseduju značajan potencijal za orživi razvoj. Ipak, kako će se i u kom pravcu dalje razvijati bitno zavisi od uspostavljanja dinamičke ravnoteže između podsticajnih faktora i mera za njihov nastanak, rast i razvoj, i promena i izazova s kojima će se u narednom periodu susretati. Među ključnim podsticajnim faktorima održivog razvoja socijalnog preduzetništva u Srbiji posebno se izdvajaju: 1) pozitivna iskustva socijalnih vidova preduzetništva (zadruga, fondacije i dr.), koja se mogu implementirati u sadašnjoj praksi; 2) mogućnost rešavanja socijalnih problema, odnosno pružanja socijalnih usluga bez značajnijeg baziranja na državna finansijska ulaganja; 3) interesovanje i fondovi međunarodnih organizacija i institucija iz kojih su finansijski podržani subjekti socijalnog preduzetništva, što predstavlja dodatni motivacioni potencijal za održivo socijalno preduzetništvo; 4) partnerstvo subjekata socijalnog preduzetništva s lokalnim institucijama, koje se mogu identifikovati ne samo u oblasti pružanja usluga, nego i drugim oblastima; 5) partnerstvo subjekata socijalnog preduzetništva s poslovnim sektorom; 6) sve veće jačanje svesti građana o potrebi aktivnijeg uključivanja u socijalnu oblast; 7) sve značajnija uloga koju imaju mrežne povezanosti kao platforme za podršku održivom razvoju subjekata socijalnog preduzetništva, što se ogleda u dolaženju do kvalitetnih informacija i novih znanja. Istraživanja poka-

zuju da subjekti socijalnog preduzetništva u Republici Srbiji u proseku nailaze na mali broj olakšica, odnosno pogodnosti u svom poslovanju. Posmatrajući sve vrste olakšica u poslovanju, od svih tipova subjekata socijalnog preduzetništva, zadruga ih imaju najmanje. Glavni problem jeste svakako nedostatak izvora finansiranja, pogotovu nedostatak mikrofinansijskih elemenata i pogodnosti u procesu javnih nabavki, kao i nerazvijenost kreditnih zajednica, pa je pristup finansijskim resursima kod velikog broja subjekata socijalnog preduzetništva vezan za projektno finansiranje, a za to je potrebna podrška tokom čitavog ciklusa njihovog razvoja. Subjekti socijalnog preduzetništva imaju problem i sa niskim cenama svojih proizvoda i usluga, kao i nenaplaćenim potraživanjima. Takođe, subjekti socijalnog preduzetništva imaju problem i s nelojalnom konkurencijom. Među faktorima koji sputavaju i otežavaju njihovo funkcionisanje jesu i niska preduzetnička kultura (pokazuju izrazito nisku sklonost ka riziku), nedovoljno razvijeni organizacioni i upravljački kapaciteti, sposobnost upravljanja finansijama, kao i veštine socijalnog umrežavanja i interorganizacionog povezivanja. Jasna je činjenica da neformalne norme često mogu da funkcionišu kao dopuna zakonskih normi, ili čak kao zamena za njih. Međutim, kod subjekata socijalnog preduzetništva u Republici Srbiji nedovoljan je broj onih koji poštuju neformalna društvena pravila i konvencije. Poverenje je jedna od karakteristika subjekata socijalnog preduzetništva koju je najteže razviti i na kojoj se najviše mora raditi. U tom smislu, država radeći u opštem interesu, može da stvara osnovu za jačanje poverenja i uključivanje pojedinaca u društvo, što može i ojačati socijalni kapital. Konačno, otežavajući faktor za održivi razvoj subjekata socijalnog preduzetništva jeste i to što je preduzetnički duh u Republici Srbiji još uvek slab, a ni tržišna ekonomija još uvek nije dovoljno razvijena da bi uspešno smanjivala nezaposlenost, i u takvom okviru treba realistično planirati obim i doseg održivog razvoja subjekta socijalnog preduzetništva.

4. MERE PODRŠKE RAZVOJU SUBJEKATA SOCIJALNOG PREDUZETNIŠTVA I / MEASURES TO SUPPORT THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP ENTITIES

Radi podsticanja održivog razvoja subjekata socijalnog preduzetništva u Republici Srbiji potrebno je da država razvije sveobuhvatnu strategiju o tome kako pristupiti ovom modelu i raditi na njemu. Uz to, ključne mere koje bi mogle unaprediti ambijent u ovoj oblasti su sledeće:

- uspostaviti jedinstvenu evidenciju subjekata socijalnog preduzetništva, kao i razradu kriterijuma i pravila za njihovo prepoznavanje;

- razviti sistem podsticaja i olakšica za subjekte socijalnog preduzetništva, u skladu sa uslovima u Republici Srbiji i potrebama korisnika, uz poštovanje principa zdrave konkurencije;
- sistemski finansijska podrška održivom razvoju subjekata socijalnog preduzetništva kroz evropske fondove i programe, uz budžetsko sufinansiranje;
- promocija fondova koji nude bespovratna sredstva subjektima socijalnog preduzetništva za zapošljavanje teže zapošljivih grupa, razvoj i unapređenje socijalnih usluga i ulaganja u društvene inovacije;
- promovisati važnost i ulogu održivog razvoja subjekata socijalnog preduzetništva kroz sve oblike obrazovanja i edukativnih programa, kao i podršku obrazovnim ustanovama i projektima u oblasti socijalnog preduzetništva;
- napraviti pregled primera dobrih praksi iz regiona, iz zemalja koje su prošle kroz sličan proces, i iskoristiti ta znanja i iskustva za razvoj najboljeg modela održivog razvoja subjekata socijalnog preduzetništva kod nas;
- podrška zajedničkom nastupu subjekata socijalnog preduzetništva na tržištu i u izgradnji zajedničkih proizvoda i usluga;
- podrška inicijativama i projektima koji promovišu održivi razvoj subjekata socijalnog preduzetništva;
- sektorsko umrežavanje subjekata socijalnog preduzetništva u Republici Srbiji.

Ovo su samo neke od mera značajnih za afirmaciju i održivi razvoj subjekata socijalnog preduzetništva. Specifičnost segmenta socijalnog preduzetništva, kao i brojni činioci interne i eksterne prirode, ukazuju na to da vrlo važna mera podrške treba da bude usmerena ka informisanju javnog i civilnog sektora o mogućnostima i modelima održivog razvoja i podrške subjektima socijalnog preduzetništva na nacionalnom i lokalnom nivou.

ZAKLJUČAK / CONCLUSION

Iz svega navedenog može se zaključiti da principi liberalne ekonomije nisu univerzalno primenljivi svuda i na svakom mestu, te da postoje značajni delovi zajednice koji su osobeni i neretko na margini, ali ipak imaju potrebu da se na odgovarajući način uključe u normalne tokove života i poslovanja. Subjekti socijalnog preduzetništva doprinose razvoju ekonomije zasnovane na solidarnosti i na taj način pomažu državama da postignu niz ključnih ciljeva, kao što su stvaranje i očuvanje radnih mesta, društ-

vena uključenost i inovativnost, ruralni i regionalni razvoj i zaštita životne sredine. U tom smislu, Republika Srbija danas treba da odredi okvire kojima bi se postigla potpuna afirmacija subjekata socijalnog preduzetništva. Naravno, najvažnije u osnovi svih intervencija naše države treba da bude stvaranje atraktivnog okruženja (klime) podrške subjektima socijalnog preduzetništva. To podrazumeva da subjekti socijalnog preduzetništva treba da budu na adekvatan način prepoznati i budu podržani merama koje će im obezbediti samostalan i nesmetan održivi razvoj. U tom kontekstu posebno su važni programi podrške razvoju veština koje su značajne za subjekte socijalnog preduzetništva (savremenih menadžerskih, marketinških, finansijsko-računovodstvenih, informatičkih i drugih veština), kao i šira javna podrška. Takođe je važno podržati i razvijati opcije za finansijsku podršku razvojem finansijskih institucija i instrumenata kojima se podržava rad subjekata socijalnog preduzetništva u svim njihovim razvojnim fazama, uzimajući u obzir specifičnost svakog od njih. Kada je reč o socijalnom kapitalu njegov značaj za razvoj se ogleda u tome što donosi dobrobit u objedinjavajućem društvenom smislu, na svim nivoima, jer povećava mogućnosti pojedinaca, grupa i organizacija da napreduju i obrazuju međusobne plodotvorne odnose, što direktno pomaže društvenoj i državnoj efektivnosti subjekata socijalnog preduzetništva i njihovoj diferencijaciji u kompetitivnom tržišnom okruženju. Važno je uspostaviti i praksu saradnje s drugim zemljama u kojima su subjekti socijalnog preduzetništva razvijeniji, kako bi se izgradili kapaciteti i preneli primeri dobre prakse. Naravno, potrebno je da se ostvari sinhronizovani napor u važnim delovima privrede i društva da bi se ti ciljevi efektuirali. Krucijalna stvar u tome jeste da se ostvari koordinisani napor i rad resornih ministarstava u oblasti obrazovanja, privrede i socijalne politike. Nema sumnje, ako budemo imali sve više zajednica koje su pravedne i održive, odgovorne, solidarne i međusobno se umrežavaju, onda ćemo vrlo lako doći do održivog razvoja, ne samo u lokalnim zajednicama nego i šire.

LITERATURA / REFERENCES

- [1] CEVES (2018). *Održivi razvoj Srbije: Kako stojimo*. CEVES, Beograd. https://ceves.org.rs/wp-content/uploads/2018/08/Bro%C5%A1ura_Odr%C5%BEivi-razvoj-Srbije_Kako-stojimo.pdf
- [2] Ćirić, J., Manojlović, S. (2017). Socijalni kapital, *Pravo i privreda*, 4-6, 582-594.
- [3] Drašković, V., Lojpur, A. (2014). Corporate social responsibility: Illusion vs. real possibility, voluntarism vs. compliance. *Strategic management*, 19(1), 16-21.
- [4] Gajić, S. (2014). Socijalni kapital, modernizacija i tradicija. <https://srpska-dijaspora.org/2014/02/04/socijalni-kapital-modernizacija-i-tradicija/> Posećeno 27.07.2023.
- [5] Golubović, N. (2008). Izvori društvenog kapitala, *Sociologija*, 50(1), 17-34. DOI:102298/SOCO801017G
- [6] Incentar. (2017). Održivi razvoj i socijalno preduzetništvo. <https://incentar.wordpress.com/2014/10/01/>
- [7] Kovačević, B. (2017). Socijalni kapital i politika: od gubitka poverenja u institucije do društava blagostanja, *Defendologija*, 39-40, 47-56.
- [8] Mirković, Đ. R. (2019). Integrisani model upravljanja znanjem baziran na socijalnom kapitalu organizacije, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, FON, 14-23
- [9] Mitrović, V. (2019). Upravljanje socijalnim kapitalom - koncept za kreiranje konkurentne vrednosti, *Ekonomija, teorija i praksa*, 12(3), 33-52
- [10] Mitrović, V., Dević, Ž., Mitrović, I. (2023). Socijalni kapital u funkciji porasta kvaliteta poslovnih performansi na primeru klastera, *Ecologica*, 30(110), 253-260.
- [11] Mitrović, V., Mitrović, I. (2019). Upravljanje intelektualnim kapitalom kao faktorom održivog razvoja, *Ecologica*, 26(93), str. 113-119.
- [12] Stamenović, M. (2019). Socijalno preduzetništvo i narodu i državi (preuzeto 25. 07. 2023. sa sajta <http://www.politika.rs/sr/clanak/423242/Pogledi/Socijalno-preduzetnistvo-i-narodu-idrzavi>).